

Тургунбаева Бактыгуль Жээнмырзаевнанын “Англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары (кыймыл этиштеринин мисалында)” аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине берген расмий оппонент филология илимдеринин доктору, профессор З. К. Караеванын

ПИКИРИ

1. Изилдөө темасынын актуалдуулугу, жалпы илимий проблемалар менен байланыштуулугу.

Изилдөөгө алынып жаткан этиштик сөз айкаштары салыштырма тил илиминде, айрыкча тектеш эмес тилдерди салыштырууда актуалдуу жана изилдөөгө муктаж. Аталган тилдик маселе таптакыр илимий изилдөөнүн объектиси болгон эмес деген ойдон алыспыз, албетте, тил илиминде синтаксистин айрым бир аспектилеринде каралып келгендигин билебиз. Этиштик сөз айкаштары боюнча тил илиминде атайын лингвистикалык илимий изилдөөлөр жүргүзүлүп келет. Бирок тектеш эмес тилдердеги этиштик сөз айкаштарын валенттүүлүк теориясы аркылуу изилдөө маселеси боюнча илимий эмгектер жокко эсе. Сөздөрдүн түшүндүрмөсү сөздүктөрдө берилет, бирок алар сөздүн контексттеги маанисин дайыма толук ачып бере албайт. Кеп тизмегиндеги сөздөрдүн конкреттүү контексттеги маанисин түшүнүү үчүн анын семантикалык-синтаксистик валенттүүлүгүн изилдөө зарыл. Азыркы учурда чет тилдерди үйрөнүүдө компьютердик котормо кызматтары кеңири колдонулууда, бирок татаал конструкциядагы сүйлөмдү жана текстти которууда алардын толук маанисин жеткиликтүү бере албаган учурлары арбын. Жогорудагы белгиленген тилдик маселелер изилдөөнүн актуалдуулугун көрсөтөт, англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштары жана валенттүүлүк теориясынын маанилүүлүгүн белгилейт жана лингвистиканын учурдагы актуалдуу темаларынан экендиги шексиз.

Диссертант Тургунбаева Б.Ж. англис жана кыргыз тилдериндеги этиштик сөз айкаштарын сөздөрдүн валенттүүлүгү аркылуу изилдөөгө алып, эки тилдеги этиштин валенттүүлүк касиеттери, пресуппозиция кубулушу, этиштик сөз айкаштарынын объектилик жана адбербиалдык айкашуу жолдоруна салыштырма анализ жүргүзүүгө жана аларды периферия шкаласында аныктоого жетишкен. Ишинин объектисин, предметин тактап, теманы туура тандаган. Теманын тандалышы жана анын актуалдуулугу эч кандай маселе жаратпайт.

2. Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.

Тектеш эмес эки тилдеги ылдамдыкты билдирген кыймыл этиштеринин мисалында этиштик сөз айкаштардын айкашуусун алардын валенттүүлүгү аркылуу синтаксистик-семантикалык өңүттөн изилдеп үйрөнүп жана этиштин сүйлөмдүн структурасын аныктоочу, валенттүүлүгү күчтүү сөз түркүмү экендигин далилдей алгандыгында. Эки тилдеги этиштик сөз айкаштарынын эки тилдеги этиштин валенттүүлүк касиеттери, пресуппозиция кубулушу, этиштик сөз айкаштарынын объектилик жана адбербиалдык айкашуу жолдоруна салыштырма анализ жүргүзүүгө жана аларды периферия шкаласында аныктоого жетишкен. Ошондой эле, диссертант кыргыз тилин, жалпы эле англис тилин этиштик сөз айкаштарынын мисалында чет тили катары окутууда натыйжалуу усулдарды сунуштоо менен, алардын тилди үйрөнүүдөгү ролун көрсөткөндүгү. Этиштик сөз айкаштарын колдонуудагы интерференция кубулушуна да талдоо жүргүзүлгөндүгү иштин илимий баалуулугун арттырып, кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берерлик аткарылганын далилдеп турат.

3. Диссертацияда келтирилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянактын далилдүүлүгү, тастыктуулугу иштин мазмунунан байкалып турат.

1-жободо этиштик сөз айкашы активдүү валенттүүлүккө ээ жана этиштик сөз айкаштарын жасоодо англис тилинде ыкташуу, ал эми кыргыз тилинде башкаруу синтаксисттик айкашуу жолдору басымдуулук кылуусуна байкоо жүргүзгөн. Бул иште илимий далилдердин келтирилиши менен аткарылган;

2- жободо этиш валенттүүлүк касиетине карай өзүнүн компоненттерин аныктагандыгы жана кыргыз тилиндеги этиштик айкашууда негизги компонент көп учурда акыркы позицияда келет да, этиш артка карай жайылат, ал эми англис тилиндеги этиш алдыга карай “бутактайт”; мындай өзгөчөлүк “*синтаксистик барьер*” эрежеси менен аныкталган жана ал конкреттүү мисалдарга иликтөө жүргүзүү аркылуу аткарылган;

3- жободо англис тилинде жаратылыштагы кубулуштарды туюндурган этиштердин тобу менен эч бир башка элементти, синтаксисттик айкашууну талап кылбаган нөлдүк айкашуу кездешкендиги, ал эми эки тилде тең этиштер айкашууга кирбей эле контекстте сүйлөм катары өз алдынча колдонулгандыгы белгиленген жана иликтөөлөр жүргүзүлгөн.

4- жободо кыргыз тилинде этиштик сөз айкаштарынын жасалышында жөндөмөлөрдүн жана жандоочтордун кызматы жогору, англис тилинде болсо

предлогдор олуттуу мааниге ээ экендиги аныкталган иликтөөлөр жүргүзүлүп, белгилүү деңгээлде тыянактар чыгарылган;

5- жободо этиштик сөз айкаштары эки тилде кенен учурайт, аларды салыштыруу кыргыз тилдүү окуучуларды англис тилине рационалдуу үйрөтүүгө өбөлгө түзөөрү далилдеген жана бир нече сунуштарды берүүгө жетишкен.

4. Диссертацияда берилген илимий натыйжалардын (жоболордун) жана тыянактардын жаңылык даражалары белгилүү деңгээлде ишке ашкан.

1- этиштик сөз айкашы активдүү валенттүүлүккө ээ жана этиштик сөз айкаштарын жасоодо англис тилинде **ыкташуу**, ал эми кыргыз тилинде **башкаруу** синтаксисттик айкашуу жолдору басымдуулук кылгандыгы илимий талдоолор аркылуу ишке ашкан;

2- этиш валенттүүлүк касиетине карай өзүнүн компоненттерин аныктайт; кыргыз тилиндеги этиштик айкашууда негизги компонент көп учурда акыркы позицияда келет да, этиш артка карай жайылат, ал эми англис тилиндеги этиш алдыга карай “*бутактайт*”; мындай өзгөчөлүк “*синтаксистик барьер*” эрежесин уюштургандыгы илимий негиз болору иликтенип, талдоолорго алынган;

3- англис тилинде жаратылыштагы кубулуштарды туюндурган этиштердин тобу менен эч бир башка элементти, синтаксисттик айкашууну талап кылбаган нөлдүк айкашуу кездешет, ал эми эки тилде тең этиштер айкашууга кирбей эле контекстте сүйлөм катары өз алдынча колдонулгандыгы жаңы керүүштөрдүн катарына кирет;

4- кыргыз тилинде этиштик сөз айкаштарынын жасалышында жөндөмөлөрдүн жана жандоочтордун кызматы жогору, англис тилинде болсо предлогдор олуттуу мааниге ээ экендигине иликтөөлөр жүргүзүлүп, оригиналдуу тыянактар менен далилденген;

5- этиштик сөз айкаштары эки тилде кенен учурайт, аларды салыштыруу кыргыз тилдүү окуучуларды англис тилине рационалдуу үйрөтүүгө өбөлгө болорлугу теориялык жана практикалык өбөлгөлөр аркылуу шартталган жана сунушталган.

5. **Алынган натыйжалардын ички биримдиги** өз ара байланышта ишке ашкан. Иштин темасы, көтөргөн проблемасы, изилдөөнүн максаты, милдеттери, усулдары, логикалык ырааттуулукта иштелген. Иштин ичиндеги баптар бири экинчисин толуктап, жалпы мазмуну, натыйжа-тыянактары, корутундусу бир бүтүндүктү түзүп турат.

6. **Изденүүчүнүн чыгарган тыянактарынын тиешелүү актуалдуу проблеманын, теориялык жана практикалык милдеттердин**

чечилишине багытталышынын илимий деңгээли бар. Изилдөөчү көздөгөн багытынан тайган эмес. Сөз айкашы жана валенттүүлүк теориясынын жалпы тил илиминде, түркологияда, кыргыз тил илиминде изилденишине чейин айтылып келе жаткан түрдүү илимий көз караштарды салыштырып, ал пикирлерге тактоолорду, толуктоолорду жана жыйынтыктарды киргизе алган.

Изилдөөчү ишке көп убакыт короткондугу көрүнүп турат. Өз стили бар, тили түшүнүктүү. Биздин оюбузча, диссертанттын айткан ойлору, изилдөөлөрү, талдоолору так жана негиздүү болуп, жакшы натыйжаларды бере алган. Диссертациянын теориялык жана практикалык мааниси адамдын сырткы келбетин сүрөттөгөн каражаттардын ар тараптуу иликтөөлөрдүн жүргүзүлүшү менен шартталат. Сөздүктөрдү түзүүдө, лексикология, англис тилин окутууда, салыштырма типология ж.б. тармактар боюнча окуу куралдарын түзүүдө, атайын семинар, атайын курс боюнча сабактарды өтүүдө колдонула турган материалдары бир топ арбын. Практикалык баалуулугу жогору.

7. Диссертацияда аныкталган негизги жоболордун жана натыйжалардын жарык көрүшү канааттандырылтык. Жарыяланган макалалар тиешелүү басылмаларга чыгып, иштин мазмунун чагылдыра алган. Жарыяланган макалаларынын дээрлик баарысы темага байланыштуу.

8. Авторефераттын диссертацияга дал келиши. Автореферат диссертациянын мазмунун кыскача чагылдырып бере алган.

9. Диссертациялык изилдөөнү квалиметрикалык баалоо.

№	Диссертациянын параметрлери	10	9	8	7	6	Баары
1	Изилдөөнүн актуалдуулугу		9				
2	Проблеманын изилдениш абалы, жаңычылыгы		9				
3	Илимий-теориялык жана методологиялык мааниси		9				
4	Практикалык баалуулугу	10					
5	Изилдөөчүнүн проблемага салымы			8			

6	Изилдөөнүн эксперименттик же иллюстративдик материалдары		9				
7	Жыйынтыктардын жаңылыгы, негиздүүлүгү, ишенимдүүлүгү			8			
8	Гипотезанын илимий-теориялык жана методологиялык негиздемеси			8			
9	Тили, стилдин илимийлүүлүгү жана логикалуулугу			8			
10	Изилдөө натыйжа-жыйынтыктарын колдонуу чөйрөсү		9				
	Жалпы балл						88

Диссертациялык изилдөөнү квалиметриялык баалоонун жыйынтыгы КР ЖАКтын кандидаттык диссертацияларга койгон талабына ылайык (80-89) бааланды.

9. Диссертациянын мазмунунда байкалган кемчиликтер.

Жыйынтыктар жана каалоолор

1. Иштеги сунушталган окутуунун натыйжалуу усулдары окуучуларга жана студенттерге эксперимент жүргүзүлүп, апробацияландыгы чон мааниге ээ. Типологиялык иштер биз рекомендация гана бере алабыз жана алломорфдук, изоморфдук кубулуштарды корсотот алабыз, ал эми ошолорду бир мезгилде опробация жасап, усулдук кенештерди бергендиги конулго алаарлык нерсе.

2. Экинчи дагы бир баалуулук автордун грамматикалык, семантикалык жана лексикалык интерференцияларга токтолуп, анын негизинде турдуу проблемалык кырдаалдарды эске алуу менен рекомендациялык баяндоолорду берүүнүн озу дагы чон эмгекти талап кылат.

3. Тектеш эмес тилдердеги сөз айкашынын закон ченемдүүлүктөрү жана валенттүүлүк теориясынын жакшы денгээлде изилденгендиги студенттерге англис гана эмес ыргыз тилнен да терен билим алуу алыа келет.
4. Жогоруда айтылган маалыматтардын пайдалуу, актуалдуу экендигин эске алуу менен кемчиликтерин айтпай коюуга болбойт. Алар кемчиликтер деле эмес, аларды оной эле четтетип коюуга шарт бар : а) айрым авторлор кайталанып калган, мисалы : Анча мынча авторлордун аттарынын кайталоолору кездешет. Мисалы Жапаров, Андабекова,Иманов , Турсунов) ; в) азыркы мезгилдеги чет олколордогу окмуштуулардын сайттарда берилген иштери камтылбай калган.

Биринчи расмий оппоненти : Караева Зина

Филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргызстан Эл аралык университетинин
“Филология” кафедрасынын башчысы

Зина Караева
Зина Караева
Зина Караева